

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/74-1-28>

Айсель Акіф кизи АДЖАЛОВА,

orcid.org/0009-0005-2967-8493

старший науковий співробітник

Інституту рукописів імені Мухаммеда Фізулі Національної академії наук Азербайджану
(Баку, Азербайджан) ayselacalova@yahoo.com

АЗЕРБАЙДЖАНСЬКА КОПІЯ «ДИВАНА» КЕМАЛЯ УММІ

Багато бібліотек світу зберігає «Диван» Кемалю Уммі, одного з турецьких суфійських поетів XV століття. Об'єктом нашого дослідження є єдина в Азербайджані копія "Дивана" Кемалю Уммі. У процесі дослідження не зустріли жодної інформації про існування азербайджанського рукопису в жодному з турецьких джерел, до яких ми зверталися. Азербайджанський-бакінський рукопис був переписаний Хуснаддіном бін Бахаеддіном в 1291/1874 на замовлення Абдуссалама Суфі Кібсагі. Хоча ця робота є одним із чудових зразків турецької суфійської літератури, азербайджанська рукописна копія досі не досліджувалась. Водночас такі поети, як Кемаль Уммі, у Радянському Союзі залишалися осторонь дослідницької роботи через тиск на релігію та тюркізм.

У статті вивчено рукопис поета, що зберігався в Інституті рукописів імені Мухаммеда Фізулі НАНА, вивчено життя та творчість автора, а також проведено порівняння копій «Дивана» в Азербайджані та Туреччині. Ми маємо єдину копію рукопису поета, що збереглася до наших днів, що вказує на його зв'язок з Азербайджаном. При вивченні мови його віршів ми звернули увагу на низку важливих особливостей. Той факт, що мова поета настільки багата і водночас близька до народної, змусив нас докладно розглянути цю тему. У цей розділ ми включили найчастіше використовувані (архаїчні слова) давньотюркські слова, топоніми, прислів'я та висловлювання. Інформація про нову азербайджано-Бакінську копію «Диван» Кемалю Уммі детально представлена в цій статті. Ми сподіваємося, що ця інформація буде цікаво сприйнята дослідниками Кемалю Уммі в Туреччині та інших країнах.

Метод дослідження: Для систематичної реалізації цілей та завдання дослідження було використано такі методи дослідження. 1. Загальнонаукові методологічні принципи: історичність, логічність, системність, послідовність, аналіз тощо. 2. Загальнофілософські методологічні принципи: філософський закон, категорії, теорії.

Новизна статті: Єдиний рукопис Кемалю Уммі, що зберігався в Інституті рукописів НАНА, досі не був досліджений. Ми спробували хоча б частково розкрити релігійно-суфійські терміни у творі. У цій статті читачеві подано його рукописну спадщину, ідейно-змістовну характеристику віршів шляхом залучення їх до дослідження.

Висновок: "Диван" Кемалю Уммі, будучи твором XV століття, займає важливе місце у вивченні історії турецької мови. Як відомо з нашого дослідження «Дивана» та з літературних джерел, до яких ми зверталися, на додаток до своєї багатой турецької мови, він є талановитим і вправним поетом, здатним створювати джінаси не тільки з арабськими та перськими висловлюваннями, а й з тюркськими словами. Цю дослідницьку роботу у майбутньому ми думаємо представити широкої читачької аудиторії як книги.

Ключові слова: Кемаль, Суфізм, Диван, Рукопис, Література.

Aysel Akif gizi ADJALOVA,

orcid.org/0009-0005-2967-8493

Senior Researcher

Institute of Manuscripts of Azerbaijan National Academy of Sciences after named Muhammad Fuzuli
(Baku, Azerbaijan) ayselacalova@yahoo.com

AZERBAIJANI COPY OF KEMAL UMMI'S "DIVAN"

Many libraries around the world contain the "Divan" of Kemal Ummi, one of the Turkish Sufi poets of the 15th century. The object of our research is the only copy of Kemal Ummi's "Divan" in Azerbaijan. During the research, we did not find any information about the existence of the Azerbaijani manuscript in any of the Turkish sources that we consulted. The Azerbaijani-Baku manuscript was rewritten by Husnaddin bin Bahaeddin in 1291/1874 by order of Abdussalam Sufi Kibsagi. Although this work is one of the fine examples of Turkish Sufi literature, the Azerbaijani manuscript copy has not been examined until now. At the same time, poets such as Kemal Ummi remained away from research work in the Soviet Union due to pressure on religion and Turkism.

The article examines the poet's manuscript, stored at the Muhammad Fuzuli Institute of Manuscripts of ANAS, studies the life and work of the author, and also compares copies of the "Divan" in Azerbaijan and Turkey. We have the only copy of the poet's manuscript that has survived to this day, indicating his connection with Azerbaijan. When studying the

language of his poems, we noticed a number of important features. The fact that the poet's language is so rich and at the same time close to the folk language forced us to consider this topic in detail. In this section we have included frequently used (archaic words) ancient Turkic words, toponyms, proverbs and sayings. Information about the new Azerbaijani-Baku copy of Kemal Um̄mi's "Divan" is presented in detail in this article. We hope that this information will be received with interest by Kemal Um̄mi researchers in Turkey and other countries.

Research method: To systematically implement the goals and objectives of the study, the following research methods were used. 1. General scientific methodological principles: historicity, logic, systematicity, consistency, analysis, etc. 2. General philosophical methodological principles: philosophical law, categories, theories.

Novelty of the article: The only manuscript of Kemal Um̄mi, stored at the Institute of Manuscripts of ANAS, has not been studied to date. We tried to at least partially reveal the religious-Sufi terms in the work. This article presents the reader with his handwritten heritage, the ideological and content characteristics of the poems by involving them in research.

Conclusion: "Divan" by Kemal Um̄mi, being a work of the 15th century, occupies an important place in the study of the history of the Turkish language. As we know from our research on the Divan and from the literary sources we consulted, in addition to his rich Turkish language, he is a talented and skillful poet, capable of creating jinas not only with Arabic and Persian expressions, but also with Turkic words. In the future, we are thinking of presenting this research work to a wider readership in the form of a book.

Key words: Kemal, Sufism, Divan, Manuscript, Literature.

Вступ. Кемаль Уммі, який вважається однією з важливих постатей класичної турецької поезії XV століття, вважається одним із перших суфійських поетів свого часу, який має перший «Диван» в Анатолії (Шен, 2020: 132). «Диван» Уммі зберігається у багатьох бібліотеках світу. Рукопис, що зберігається в Інституті рукописів імені Мухаммеда Фізулі НАНА, написаний в 1291/1874 на замовлення Абдуссалама Суфія Кібсагі Хуснаддіном бін Бахаеддіном чорним чорнилом, почерком насх з елементами шикесте на папері російського виробництва. Сторінки 82b–89a містять текст та примітки, написані Афзаладдіном ібн Моллою Омаром аль-Бугарі. «Диван» включає 144 твори Уммі, серед яких мунаджат, касида, газелі, нати, маснаві та божественні гімни. Вірші розташовані над алфавітному порядку, а розкидані. Єдина копія, про яку йдеться, є нашим об'єктом дослідження. У ході нашого дослідження в жодному з використаних нами турецьких джерел ми не знайшли інформації про існування рукопису в Азербайджані.

Хоча робота містить чудові зразки турецької суфійської літератури, вона була опублікована в Туреччині Хаяті Явузар тільки один раз під назвою «Диван» Кемалі Уммі (Дослідний текст) (Yavuzer, 1997). Рукопис, отриманий нами в Азербайджані, досі не вивчений.

«Диван» включає два маснаві, одне з яких називається «Сорок Армаганов» в 199 бейта, духовно-морального повчального змісту, що відображає релігійні погляди та ідеї (Um̄mi, 2020: 35a). З наступних рядків ми приходимо висновку, що поет написав цей твір під кінець життя. Так, В. М. Коджатюрк також зазначає, що «Кемаль Уммі написав цю книгу з більш досконалою мовою та виразом, під кінець свого життя» (Kocaturk, 1964: 281).

Qəflətılə geçdi ömrüm ahü vah,
Saçım aq, yüzüm qara, işim günah.
(Um̄mi, 2020: 37a)
(перекл. Життя моє пройшло в невігластві,
на жаль,
Волосся посивіло, не виправдав себе,
діяння мої грішні).

Короткий зміст твору такий: «До пророка Мухаммеда прийшов чоловік і попросив його допомогти йому в молебні про власну смерть, щоб позбутися тягарів світу. У той же час він просить допомоги, щоб якнайшвидше померти. Але пророк нагадує йому, що бажати смерті заборонено. Однак, бачачи, що співрозмовник дуже наполегливий, він повідомляє йому, що на цьому шляху десять точок опор, на кожній точці опори по чотири посвячення, і перераховує ці посвячення один за одним. Опори показані як Азраїл, могила, Мункар-Накір, Мізан (Мерило), Сират, Малік, Різван, Джебраїл, Расулуллах, Хак Таала. У кожній з цих десяти показаних точок опор є чотири посвячення. Кемаль Уммі пояснює ці десять точок опор і посвячень, цитуючи різні аяті та хадиси, в такий спосіб.

1-а точка опори Азраїлу:
не порушувати прав рабів божих, не вмирати у боргах
не зберігати обов'язок поклоніння
пам'ятати про смерть
любити Бога
Друга опора Могила: залишити плітки
захищати себе від сечі
читання «Корану».
здійснювати нічну молитву
3-я опора Мункар-Накір:
бути чесним
відмовитися від перелюбу
не пліткувати

ставитися до людей з повагою заради Бога
Четверта опора Мізан: безпомилкові чисті дії
не завдавати нікому шкоди
бути добродушним
сказати багато разів Субханаллах і
порахувати вервиці
5-а опора Сират: бути прощаючим
є менше
продовжувати молитися разом із народом
слухатися
6-а опора Малик: боятися Бога і багато
плакати.
благодійність
каятися
робити добро батькам
7-а опора Різван: бути терплячим
бути вдячним
витратити своє багатство в ім'я Бога
бути надійним
8-а опора Джебраїл: менше є
менше говорити
менше спати
багато каятися
9-а опора Расуллаллах: любити пророка
слідувати Його суннам
любити ахлі-бейт
любити оточення
10-а опора Хак Таала: підкорятися наказу
заперечувати заборону
радити людям
бажати іншим того ж, чого бажаєш собі

Інший маснаві, що складається з розповіді про Хазрат Анаса, є Хазирей-Кудс, що дійшла до нас у вигляді хадіса, записаного у формі вірша (Ummi, 2020: 40a). Райський Кудс є місцем на небесах, де віруючі побачать красу Бога. За змістом твору Бог наказує Різвану, воротарю райської брами, прикрасити і підготувати місце для того, щоб побачити своїх пророків і вартових у Райському Кудсі. У ньому сімдесят тисяч дверей, і біля кожної двері свій ключ. Усіх жителів раю було запрошено, щоб побачити «Джамалуллах». Св. Пророк в'їжджає туди верхи на Бураку. Поет описує, що його оточують усі пророки, мученики, вірні та праведні. Він згадує, що Хазрат Адам знаходиться праворуч, Хазрат Абу Бакр – між ними, Хазрат Ібрагім – ліворуч від нього, Хазрат Омар – посередині, Хазрат Осман – позаду нього, а Алі в руках із Прапором Слави знаходиться перед ним. Таким чином, великим натовпом вони просуваються у бік Райського Кудса. Там кожен побачить Божу красу через «Завіси величі». Всі інші завіси будуть опущені. Краса тут небувала. За наказом Божим

пророка Давида звели на осяяний мінбар, де почав читати «Забур». Потім Хазрат Мухаммед піднявся туди і прочитав суру Рахман. Нарешті, Бог бажає зняти «Завісу величі», що розділяє Його з жителями раю, і дає можливість побачити «Джамалуллах» без завіси. Після цього він заявляє, що виконає свою обіцянку дарувати їм вічне життя в раю.

У дисертації «Філологічне та текстологічне дослідження «Дивана» Кемаля Уммі», над якою ми зараз працюємо, ми ще раз розглянули життя та творчість поета, оскільки він не відомий в Азербайджані, та порівняли рукописні копії «Диван», наявні в Азербайджані та Туреччині. Той факт, що до нашого часу зберігся єдиний рукописний екземпляр і приналежність поета до релігійної гілки Халватія, що виникла з села Авахіль Шемахинського району Азербайджану і заснована бенкетом Омаром Авахілі, підтверджує думку його зв'язку з Азербайджаном.

Первинні відомості про життя Кемаля Уммі дано в «Тазкіреї-Шуара» Кастамонлу Латіфі (Latifi, 1314: 286). Крім того, короткі відомості про поета представлені у відомих книгах «Османські автори» М. Т. Бурсали (Bursalı, 1333: 152–153), «Історія османської поезії» Гібба (Gibb, 1958: 411), «Історія турецької літератури» В. М. Коджатюрка (Kocaturk, 1964: 281), Н. С. Банарлі, а також у Тюркську мову та енциклопедії (Banarlı, 1987: 239). Порівняно повну інформацію ми знайшли у «Менагібі Кемаль Уммі», написаному Дервішем Ахмедом. У творі говориться, що поет тривалий час жив у Болу, і там знаходиться його текке (суфійський монастир) та гробниця. Згідно з оповідями, почутими Дервіш Ахмедом зазначається, що поет прийшов з Хорасана і походив з гілки Огузов. Особливий інтерес викликає близькість Кемаля Уммі з Хаджі Байрамом Велі. Хаджі Байрам Велі та Кемаль Уммі були сучасниками. Між ними було велике кохання. Записано таким чином, «що не було й дня, щоб Хаджі Байрам Велі не побачив його обличчя, не поцікавився самопочуттям або не передав би привіт» (Ahmed, 1783: 2a).

Ми дотримуємося думки, що своєрідність поета як вираз поваги до Пророка Мухаммеда через те, що він надавав цінності більше внутрішньому, а не зовнішньому, і знанню, а не науці (Korpuđı, 1993: 274) Тому що, коли ми розглядали «Диван» поета, ми стали очевидцями того, що він взяв це прізвисько зі скромності. Так, він написав маснаві з тлумаченнями хадісів, створив вірші з поясненнями багатьох аятів і хадісів турецькою мовою, розповів про іранських діячів, таких як Аттар, Санаї, Саді, які творили перською мовою, і, нарешті, представив багатство турецької мови у

виразі його арузом та іншими віршованими формами – є яскравим прикладом його глибоких знань щодо всього перерахованого.

Аналізуючи мову віршів «Диван», ми відзначили дуже тонкі моменти. Той факт, що мова поета настільки багата, що свої лірико-філософські ідеї він висловлює в дуже простій, просторічній манері, змусив нас виділити цій темі спеціальний розділ. У цьому розділі ми докладно розглянули давньотюркські слова, топоніми, прислів'я та приказки, що часто вживаються (архаїчні слова). Продовжуємо вивчати слова окремо з погляду їхнього значення. У майбутньому ми думаємо подати читачам цю дослідницьку роботу у вигляді книги.

З погляду вивчення турецької мови твір поета, чия поетична мова настільки багата, дуже цінна. Так, крім стародавніх тюркських слів, він дуже вміло використовував у своїх віршах арабські та перські слова. Серед них нашу увагу привернули цитати з «Корану» та хадиси, як «Агісна йа гіясал мустагісін!», «Неджіна мімма нахаф». Бурсали Тахір зазначив у своєму творі, що «Диван» Кемалья Уммі так само цінний з погляду історії турецької мови, як і «Диван» Ашика Юнуса (Юнуса Емре) (Bursali, 1333: 152–153). У книзі В. М. Коджатурка «Історія турецької літератури» ми зустріли такі висловлювання: «Мова дуже багата. Часто зустрічаються власні та архаїчні тюркські слова» (Kocaturk, 1964: 281). Погляди Н. С. Банарлі щодо мови та стилю поета аналогічні переліченим вище (Banarli, 1987: 239). «Диван» містить не лише османського, а й лексичні елементи татарського, уйгурського та чагатайського діалектів. Особливої цінності цього твору надають і слова, які ми зустрічаємо у тюркських писемних пам'ятках, які можна назвати архаїчними словами. Як приклад ми можемо показати таке:

Бай-багатий (Ummi, 2020: 446); тапу-служба (9, 28a); айруг-другий, різний (Ummi, 2020: 406); гангі-який (Ummi, 2020: 396); тонанмак-одягати, вбиратися (Ummi, 2020: 42a); ушбу-це, Ось це (Ummi, 2020: 66a); тому-пекло (Ummi, 2020: 68a); бігі-кібі-подібно (Ummi, 2020: 806); ситмаг-відламати, луснути (Ummi, 2020: 176); ірішмек-дістатись, досягти (Ummi, 2020: 786); дирлік-життя, життя (Ummi, 2020: 176); явлаг-зовсім, надмірно (Ummi, 2020: 126); татлураг-близький до солодкого (Ummi, 2020: 42a); тазитар-новий, свіжий (Ummi, 2020: 41a); гатирак-твердий (Ummi, 2020: 37a) і т.д.

Як ми знаємо, на думку суфіїв, будь-яку ідею слід пояснювати так, щоб її могла зрозуміти інша сторона. В іншому випадку ви не зможете показати їм істини світу або вселяйте протилежні думки. На наш погляд, на основі цих ідей поет створив такий

глибокий і філософський, але водночас простий, відкритий для публіки твір. Він виявляє смиренність, кажучи, що цей талант він отримав від свого шейха та дервішів.

Як ми знаємо, на думку суфіїв, будь-яку думку слід пояснювати так, щоб її могла зрозуміти протилежна сторона. В іншому випадку не можна буде показати їм істини світу або, навпаки, будуть нав'язані думки, що суперечать. На наш погляд, ґрунтуючись на цих принципах поет створив такий глибокий і філософський, але водночас простий, відкритий для широкої публіки твір. Він виявляє скромність, кажучи, що цьому вміню він навчився у свого шейха та дервішів.

Кожному добре відомий той факт, що на думку поета, який дотримується суфійського світогляду, написання віршів є засобом досягнення мети. Вони роблять це не заради гордості чи слави. Уммі також відбив свою занепокоєння подібним до «Диван», ніби діючи на перекір суфійської моральності. Однією з головних переваг «Диван» є традиційне вираження своїх думок у релігійно-філософських віршах у простій та доступній формі, аналогічній зразкам народної творчості. Поет, близький до народного духу, у деяких своїх віршах підкреслює, що був під впливом поетів того ж періоду (сучасників). Від нашої уваги не вислизнуло, що Кемаль Уммі, як і інші суфії, для ясної та плавної передачі своїх думок використав засоби художньої виразності, які часто зустрічаються в класичній літературі. Такі звернення, як «ей», «ол», «чу», «ей дерига», «ілахи», «вели», «захи» в «Диван» Уммі, надають жвавість поетичної мови поета і, в той же час збагачують його. Звернення іноді носять лише звернення до будь-кого, а іноді спрямовані на посилення загального змісту двовіршя:

Eu qafili bi hasil Ölüm var
Aç gözünü ol hazır bidar ölüm var.
(Ummi, 2020: 14b)
(перекл.: О, неосвічений у всьому, є смерть,
Розкрий очі і будь готовий, є смерть)

У наступному двовірші нашу увагу привернули рядки, написані в формі запитання:

Vəsf ilə anladasızımı dadını
Şuna kim, hiç yemədi ömründə bal?
(Ummi, 2020: 20a)
Чи можете ви з хвалою описати смак
Людині, яка жодного разу в житті
не їла меду?

Прислів'я і приказки мудрого і повчального характеру, що є основою поезики Кемалья Уммі,

зустрічаються майже на кожній сторінці рукопису, навіть іноді вірш повністю складається з настанов. Думка відомого тюрколога Тофіга Гаджієва про мову Хатаї: «Поет наближає поетичну мову до народної мови таким чином, що ритм і розмір всього вірша нагадують пропозицію живої мови, ... природність розмовної мови стає атрибутом вірша» (Насієв, 1976: 138), правильно було б застосувати і до віршів Уммі. Так, на основі повсякденного способу життя поета та накопиченого за багато років життєвого досвіду склалося чимало мудрих висловів та афоризмів:

Ki saqın almayasın ahını dərvişlərin
(Ummi, 2020: 73a)
Bir dost var isr düşçən doqsan doqquz gibi
(Ummi, 2020: 81a)
(перекл.: Ніколи не ображай дервішів
Якщо є один друг, також є дев'яносто
дев'ять ворогів)

Все це є показником поваги Кемаля Уммі до народу та законів середовища, в якому він живе. Він рекомендує не шукати мирських благ та стримувати бажання. Нагадуючи про важливість благодійності та добрих справ у житті людини, поет так висловлює прислів'я «Що посієш, те й пожнеш»:

Xeyir et ki dünya axirətin tərsidir
Nər qul nə toxum əkərsə yarın anı biçər
(Ummi, 2020: 78a)
(перев.: Роби добро, адже потойбічний світ
відбиває земну
Кожен пожне те, що посіє)

Крім того, одним із аспектів, що об'єднують людяність у віршах, є художній вираз суджень, що впливають із способу життя та досвіду людей, віри та переконань у реальних життєвих подіях та доведених у результаті випробувань та поглядів.

Atana uy ya dədən etdigin et
Ya da uyub olma saqın na xələf
(Ummi, 2020: 61b)
(перекл.: Наслідуй свого батька
або роби як предок
Не слідуй ворогові, не будь зрадником)
Цікаво й те, що для висловлення певної
думки релігійно-містичним змістом, він
висловлює так, звичайним способом:
Eu gafıl uyan uyqudan nicə yatarsan dur der
Toğrı yola gir ol Naqqa nəzdik ol andan
(Ummi, 2020: 63a)
(перекл.: О неосвічений, прокидайся,
як можеш ти спати?
Встань на правильний шлях, будьте близьким
до Аллаха, не віддаляйся від Нього).

Однією з причин унікальності та винятковості віршів Кемаля Уммі є вмiле використання синонімів, антонімів та омонімів. Омоніми, схожі за написанням і вимовою, але різні за змістом, забезпечили грайливість сенсу і виразність художньої мови, створюючи у віршах джинаси, що римуються. Роль семантичної групи слів, яка мала тут місце, незаперечно з погляду наочного виявлення та вивчення художності творчості Уммі та рівня його народності. Наприклад, давайте розглянемо двовірш, де слово «Яр» вживається в різних значеннях:

Yara yara dərd eylədi mahza bizi yara,
Yara qanı yarar iş ol Yara yarayası
(Ummi, 2020: 76b)
(перев.: Саме ця рана нас кинула в смуток,
Якщо кров із рани буде цілющою для
закоханого, нехай струмує –
у цьому немає нікого шкоди).

Дорого – цінність, ціна/яскравість, краса (Ummi, 2020: 53б); лоб-лоб на обличчі/відображення (Ummi, 2020: 52а); створює – нещасний, сумний/створити (Ummi, 2020: 52а) та ін. подібні приклади можна показати.

У «Диван» поета ми також зустрічаємо синоніми того самого змісту, але різних за складом звучання груп слів. Звичайно, це також послужило більш емоційної та ефективною передачі думки, позбавивши мову твору одноманітності та повторів. І тут від нашої уваги не вислизнув момент, що Уммі іноді дає турецьке слово передає турецькою мовою, а іноді дає синонім турецьких слів їх арабськими та перськими варіантами, як би пояснюючи їх значення у вірші: рутаб-хурма (Ummi, 2020: 42а); ду-два (Ummi, 2020: 5а); Рабб-Господь (Ummi, 2020: 71а); шевг-насолода (Ummi, 2020: 67а); джахан-мир (Ummi, 2020: 66б); мудж-таба-обраний (Ummi, 2020: 29б).

Антоніми – слова протилежні за змістом одне одному, надають ефектного та контрастного змісту змісту твору, а також створюють цікаві відтінки у художньому стилі. Основна мета вживання антонімів у віршах обумовлюється визначенням контрастних відмінностей між ними в оцінці тієї чи іншої події. Деякі з них є антонімами, наприклад, внутрішнє-зовнішнє (Ummi, 2020: 66б); м'який-жорсткий (Ummi, 2020: 32а); друг-ворог (Ummi, 2020: 70б); тлінний-вічний (Ummi, 2020: 67б); складний-легкий (Ummi, 2020: 52б); добро-зло (Ummi, 2020: 70а).

У нашій літературі є країни, священні міста та топоніми, назви яких часто згадуються зі своїми особливостями. Вони також відбито у творчості суфійського поета. У його віршах Індія опису-

ється з погляду багатства. У вірші, що нагадує про важливість помірності бажань, він каже, що якщо віддати душі все майно Ірану та багатства Індії, їй все одно буде недостатньо. Він показує такі священні міста, як Мекка-Бата, Медіна-Яшріб, Кудс, зі своїми старими і новими назвами, бажаючи, щоб вони були приводом для наших молитов, і згадує молитву, пов'язану пророком Мухаммедом в одному місці (Um̄mi, 2020: 496). Турі-Сіна згадується в одному рядку як місце, де пророк Мойсей розмовляв з Богом (Um̄mi, 2020: 52a). Гора Джуді згадується разом із Ноевим потопом. Ноїв ковчег зупинився на горі Джуді після потопу (Um̄mi, 2020: 5a). Назва гори Савалан, розташованої на півдні Азербайджану, неподалік міста Ардебіль, відзначається при згадці Уммі про свого вчителя Шейх Алі Ардебілі.

У «Диван» Кемаля Уммі ми також зіткнулися зі святими числами, які зустрічалися в релігійній та суфійській літературі. Трійки, сімки, сороковини, триста великих (Um̄mi, 2020: 75a); два світу (Um̄mi, 2020: 5a); сім мазхабів (Um̄mi, 2020: 29a); сім кіл пекла (Um̄mi, 2020: 51a); чотири пори

року (Um̄mi, 2020: 31a); сім шарів неба (Um̄mi, 2020: 31a) та інші ми можемо навести як приклади.

Висновок. Виявивши Бакінську копію «Диван» суфійського поета Кемаля Уммі, який є важливим представником турецької суфійської літератури XV століття, ми своїм аналізом представили цю копію як джерело іншим дослідникам Уммі. У той же час ми виявили зв'язок Кемаля Уммі з Азербайджаном. Ми дійшли висновку, що це буде перспективне джерело з погляду вивчення багатства мови поета та історії давньотюркської мови у майбутньому.

«Диван» Кемаля Уммі, будучи твором XV століття, займає важливе місце у вивченні історії турецької мови. Як відомо з нашого дослідження «Дивана» та з літературних джерел, до яких ми зверталися, на додаток до своєї багатой турецької мови, він є талановитим і вправним поетом, здатним створювати джинаси не тільки з арабськими та перськими висловлюваннями, а й з тюркськими словами. Цю дослідницьку роботу у майбутньому ми думаємо представити широкої читацької аудиторії як книги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aşık Ahmed, Menakıb-ı Kemal Üm̄mi, 1783, 66.
2. Banarlı N.S. Resimli türk edebiyatı tarihi, İc., İstanbul: Yedigün neşriyatı, 1987, 508 s.
3. Bursalı Tahir. Osmanlı Müellifleri, c.I., İstanbul, h.1333, 406s.
4. Gibb E.I. W. A history of Ottoman poetry. Vol I, Londra, 1958, 454s.
5. Kastamonlu Latifi tezkiresi, İstanbul 1314, s 371.
6. Kocatürk V.M. Türk edebiyatı tarihi. Ankara, Edebiyat yayınevi, 1964, 856s.
7. Köprülü F. Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar. Ankara: Türk Tarih kurumu basımevi, 1993, 415s.
8. Şen Yasin, Üm̄mi Kemal biyografisine ve menkıbelerine katkılar, sayı-39, 2020, s.132
9. Üm̄mi Kamal “Divan” B-391 AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu.
10. Yavuzer H. Kemal Üm̄mi Divanı: inceleme metin. Ankara: 1997, 694s.
11. Hacıyev Tofiq Azərbaycan ədəbi dili tarixi (təşəkkül dövrü), Bakı, ADU nəşriyyatı, 1976, 152s.

REFERENCES

1. Ahmed, Aşık (1783) Menakıb-ı Kemal Üm̄mi, [Ahmed, Aşık. Menakib-i Kemal Um̄mi], 66s. [in Turkish]
2. Banarlı, Nihad (1987) Resimli türk edebiyatı tarihi, c.I, [Banarlı, Nihad. History of Turkish Literature with Illustrations, vol.1], Yedigün neşriyatı, İstanbul, 508s. [in Turkish]
3. Bursalı, Tahir (h.1333) Osmanlı Müellifleri, c.I, [Bursalı, Tahir. Ottoman Authors, vol.1], İstanbul, 406s. [in Turkish]
4. Gibb, E.I. W. (1958) A history of Ottoman poetry, Vol I, London 454s. (in English)
5. Kastamonlu Latifi tezkiresi, [The tazkiras of Latifi of Kastamonu], (1314), İstanbul, 371s. [in Turkish]
6. Kocatürk, Vasfi Mahir (1964) Türk edebiyatı tarihi, [Kocatürk, V.M. History of Turkish literature], Edebiyat yayınevi, Ankara, 856s. [in Turkish]
7. Köprülü, Fuat (1993) Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar, [Köprülü, Fuat. The first Sufis in Turkish literature], Türk Tarih kurumu basımevi, Ankara, 415s. [in Turkish]
8. Şen, Yasin (2020) Üm̄mi Kemal biyografisine ve menkıbelerine katkılar, sayı 39 [Şen, Yasin. Contributions to the biography and legends of Um̄mi Kemal, issue 39], 132s. [in Turkish]
9. Üm̄mi, Kamal (2020) “Divan” B-391, [Üm̄mi, Kamal. “Divan” B-391], AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu [in Turkish]
10. Hayatı, Yavuzer. (1997) Kemal Üm̄mi Divanı: inceleme metin, [Yavuzer, Hayatı. Divan of Kemal Um̄mi: review text], Ankara, 694s. [in Turkish]
11. Hacıyev, Tofiq (1976) Azərbaycan ədəbi dili tarixi (təşəkkül dövrü), [Hacıyev, Tofiq. History of Azerbaijani literary language (formation period)], ADU nəşriyyatı, Bakı, 152s. [in Azerbaijani]